

Utószó

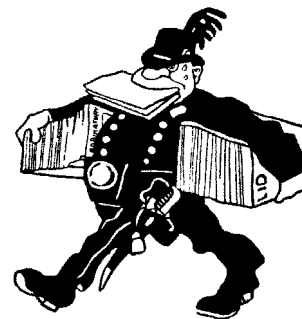
Jaroslav Hašek, a politizáló hírlapíró és humorista

Jaroslav Hašek, az egyik legismertebb cseh író, sok kortársához hasonlóan több államban élte le nem túlságosan hosszú életét: az Osztrák-Magyar monarchiában született, az első világháború idején Oroszországba szökött, majd az első Csehszlovák Köztársaságba tért vissza. Hašek mint verbeli humorista, mindig a körülötte lévő életből merített anyagot humoreszkjeihez, satíráihoz. Nem csoda hát, ha a politikum, amely oly jelentős mértékben beleszólt a huszadik századi ember életébe, erőteljes nyomokat hagyott az író életművében is.

Hašek politikai témájú írásainak jelentős része az osztrák politikai élethez kötődik. Miről ismerszik meg a századfordulós osztrák állam? Például az általános választójog bevezetéséről, majd az örökös tartományok politikai életének fölvirágzásáról, amelynek egyszerre mulatságos és bosszantó cseh vonatkozásai számtalan témát kínáltak Hašeknek. A cseh író tollhegyre tűzte a politikai élettől kapcsolatos szinte valamennyi visszásságot. Számos tár-

canovellája és hírlapi karcolata foglalkozik a pártok gombamód való szaporodásával, és nemegyszer teszi kritika tárgyává a kisebb-nagyobb politikai erők közötti küzdelmeket éppúgy, mint a törpepártok belső villongásait. Ugyanakkor azonban Hašek elszánt védelmezője a cseh nemzeti érdekeknek is, amely főként a német ajkú lakossággal szemben nyilvánul meg kíméletlen erővel, és legalább annyira elkötelezett kritikusa az osztrák-cseh bürokráciának is. Meglátása szerint ennek a társadalmi rétegnek az a legfontosabb feladata, hogy megkésérítse polgártársai életét.

Miről ismerszik meg az osztrák állam háború idején? Legelőször is a cenzúra erősödéséről, amelynek mindenre elszánt tisztviselői hivatottak elbírálni a hírlapi írásokat, és ha úgy találják, hogy azok veszélyeztetik az állam érdekeit, hát egyszerűen hónuk alá csapják őket, amint azt Josef Lada ilyen témájú karikatúrája mutatja.

Az elkobzott cikkek helyét a bosszúszomjas újságírók és szerkesztők vagy üresen hagyják, vagy Lada fönt már említett karikatúrájával helyettesítik.

Hašek ugyanakkor nem csupán bohém éjszakai figurája a prágai közéletnek, hanem valódi krakéler is, aki a

háborúba keveredett országban arra vállalkozott, hogy próbára tegye az osztrák rendőrség éberségét. A világháború kitörése után néhány hónappal elszállásolta magát az *U Valsů* vendéglőben a Karolína Světlá utcában, és a vendéglőbe a következőket jegyezte be: „Jaroslav Hašek, kereskedő, született Kijevben, érkezett Moszkvából.” A tulajdonos persze azonnal értesítette a hatóságokat, és a prágai rendőrség még aznap éjszaka lefogatta és bezáratta az orosz kémnek vélt cseh hírlapírót. Hašek a kihallgatás során azzal védekezett, hogy egyszerűen tesztelni szeretne volna a hatóságok éberségét. Védekezése azonban nem bizonyult oly hatékornak, mint a besúgórendszer: az író tőnap elzárásra ítélték. Ekkor szerzett börtönélményeit néhány év múltán a Švejk, a derék katonamegírásakor kamatoztatta.

A monarchia háborús gépezete tehát teljes gőzzel beindult, és a masinéria nem sokáig kímélte a cseh szellemi élet és újságírás képviselőit sem. Hašek is megkapta behívóját a K. u. K. hadseregbe, majd kiképzés után ezredével Budapest és Hatvan érintésével a keleti frontra utazott. A monarchia nemzeti kisebbségeinek önállósulási törekvései ekkorra rendkívüli módon fölerősödtek: a háború folyamán az osztrák állam és uralkodói ház iránti lojalitás radikális csökkenésében nyilvánult meg. A monarchia reguláris hadseregének cseh és szlovák nemzetiségű katonáinak jelentős része átszökdösött az antant szövetségi rendszerbe tartozó orosz oldalra. A cseh író is ezt a formáját választotta a menekülésnek: az oroszok egyik előretörése alkalmával leszakadt saját alakulatától, és az ellenséghez menekült.

A fogadtatás azonban korántsem bizonyult olyan barátságosnak, mint ahogyan azt várták. Rendkívül hosszú

és drámai éhezés, nélkülözés és kegyetlen tél várt az elenséges hadsereg foglyaira, akiket pusztító járványok is tizedeltek. A Hašek lakta tábor foglyainak mintegy kétharmada pusztult el néhány hónap leforgása alatt. Ebben a lélektani helyzetben többnyire valamennyi cseh és szlovák nemzetiségű katona kapva kapott az alkalmon, hogy a csehszlovák légiós hadtest tagja lehessen. A légiót az emigrációban élő T. G. Masaryk irányította csehszlovák kormány hozta létre az antant hatalmak fogságába esett cseh és szlovák foglyokból. Célja az volt, hogy tényleges katonai erővel rendelkező hadtesteket vethessenek be valamennyi fronton a központi hatalmak ellen. A légió néhány fontos győzelme a fronton, valamint későbbi szerepe az oroszországi polgárháborúban nagy hasznára vált az új csehszlovák állam megalakításáért küzdő cseh és szlovák politikusoknak. Hašek, megragadván a kínálkozó alkalmat, szintén belépett a csehszlovák légióba. Hírlapírói gyakorlatának köszönhetően hamarosan a kijevei megjelenésű, árulkodó című *Čechoslovan* (Csehszláv) című lapban kezdte publikálni írásait. Ezen novellák, tárcák éle egyértelműen az osztrák állam ellen irányult, és a Habsburg-ház szatírjával kapcsolódott bele az első világháborús ideológiai hadviselésbe. Ugyanakkor Hašek és csehszlovák légiós társai csalódottan figyelték az oroszországi front felbomlásának folyamatát, amely, úgy látszott, veszélybe sodorja a cseh nemzetállami törekvéseket is. Miként e kötet címadó tárcája is mutatja, többek között ezért is fogott tollat Hašek a keleti front teljes összeomlásával fenyegető, polgárháborút ki-robbantó bolsevikok ellen.

A bolsevikok uralomra jutásával az oroszországi politikai térkép és rajta a csehszlovák légió helyzete is alap-

vetően megváltozott. A világforradalom doktrínáját magáévá tevő bolsevik kormány és a nemzeti alapon álló csehszlovák légió konfliktusa hamarosan fegyveres összeütközésben robbant ki.

Időközben azonban Hašek, aki csehországi tartózkodása idején is meglehetősen állhatatlannak bizonyult politikai nézeteit illetően, Břetislav Hůla, Kijevben élő cseh kommunista munkatársa hatása alá került. Ez a hatás rövidesen teljes politikai elkötelezettséggé fejlődött, amelynek következtében Hašek nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy megkísérelje a nemzeti légiót a vörösök oldalára állítani az oroszországi polgárháborúban. Terve persze kudarcot vallott, olyannyira, hogy saját légiós honfitársai adtak ki ellene elfogatóparancsot, és a Szamara irányába előrenyomuló csehszlovákok elől Hašek kénytelen volt elmenekülni. Néhány hónapig tartó bujkálás után a bolsevikok fennhatósága alatt álló területre ért – ekkor vette kezdetét Hašek bolsevik komisszár korszaka.

Miről ismerszik meg a bolsevik diktatúra? Például arról, hogy cenzori hivatala még tökéletesebben működik, az irodalmat és a művészetet pedig állandó központi felügyelet alá helyezi. Nem is szólva arról, hogy a bolsevik diktatúrában hallgatnak a múzsák, a humoristák pedig meg sem nyikkannak. Az írók művészi alkotások helyett politikai röpiratokat fogalmaznak, kiáltványokat adnak közzé, újságcikkeket tákolnak össze – alkalmoszerűvé degradálva művészi tevékenységüket. Hašek kommunista népbiztosként éveken át részt vett a bolsevik uralom megszilárdításában, a vörös sajtó és propaganda egyeduralmának biztosításában. A bolsevikok ázsiai előrenyomulásával 1918 áprilisától Szamarából Bugulmán, Ufán, Cseljabinszkon, Omszkon, Krasznojarszkon keresztül el-

jutott egészen Irkutzkba. Komisszári tevékenysége nem korlátozódott kizárólag nyomdák kisajátítására, papírkészletek elkobzására. A szakirodalom arról sem hallgat, hogy a cseka utasításait követte, legionárius spionok után kutatott, nemzetközi harci egységeket szervezett. Az 5. szibériai hadsereg kötelékében részt vett az 1919 augusztusában Kolcsak ellen indított győztes hadjáratban, és az internacionalista osztály kötelékében számos sajtóterméket jelentetett meg, amelyek küldetése a bolsevik ideológiai és politikai célok propagálása volt. Az ő nevéhez fűződik például a tiszaeletű, német-magyar nyelvű *Sturm-Vihar* című lap kiadása is, de részt vett a magyar szovjethatalom tiszteletére írt agitációs színdarab megírásában is, amelynek magyar főszereplője, Lajos – a *Krasznojarszkij rabocsij* beszámolója szerint – hazatérve a frontról egy polgár megölésével fejezi ki tiltakozását a reakcióval szemben...

Hašek szibériai tevékenységére fölfigyeltek moszkvai elvtársai is. Hosszas levélváltás következett a főváros és Irkutzk között, amelynek tárgya az volt, hogy az író térjen vissza hazájába, és ott fejtse ki tevékenységét. Hašek egyrészt örült a visszatérés lehetőségének, másrészt komoly kétségek gyötörték az akció sikeres kimenetelét illetően. Az orosz bolsevikoknak azt az elképzelését, hogy a kladnoi munkásmegmozdulásokra alapozva a magyarhoz hasonló tanácsköztársaságot alapítsanak az újonnan formálódó fiatal polgári köztársaságban, kétkedéssel fogadta. Másik felesége szerint – akivel az író a távoli szibériai városban kötött házasságot, megvetve ezzel a nem minden alapot nélkülöző bigámia vádját – férje a cseh tanácsköztársaság legfőbb buktatóját a cseh nemzeti természetben látta. Hašek szerint a cseh nép „galamb-

lelkű”, amelynek valamennyi tagja a kollektivitás eszméjének hiányában kizárólag a saját szakállára dolgozik. Hosszas huzavona után azonban Hašek és felesége mégiscsak behajózott, és a Komintern segítségével 1920 decemberében megérkeztek az író öt éve elhagyott szülőföldjére.

Miről ismerzik meg az első csehszlovák köztársaság? Elsősorban arról, hogy a Hašek által oly sokszor ostromozott osztrák bürokrácia jeles hagyományait folytatja. Arról, hogy a masaryki államideológia a nemzeti polgárságra épült, és nemigen vett tudomást az alsóbb társadalmi osztályok politikai szándékairól, nemzetközi kapcsolataiban pedig kifejezetten antibolsevista propagandát folytatott. Arról, hogy az első világháborúból hazatért légiósok kulcsfontosságú pozíciókat foglaltak el, és hangadóivá váltak nemcsak a politikai, hanem a kulturális életnek is.

Ebbe a közegbe érkezett vissza a komisszár Hašek azzal a küldetéssel, hogy megakadályozza a cseh polgárságot és nemzetet, hogy az új hazában berendezkedjék. Mire azonban Hašek belevethette volna magát az osztályharcba, a politikai helyzet alapvetően megváltozott, a köztársaság megerősödött. Az író légüres térben találta magát. A visszautazást kizártnak tartotta, hiszen annyi oroszországi tapasztalattal már rendelkezett, hogy nemigen merte volna megkockáztatni, hogy dolgavégezetlenül térjen vissza elvtársaihoz. A Masaryk személyét és politikáját ostromozó oroszországi írásai és állásfoglalásai, valamint a csehszlovák légió elleni oroszországi tevékenysége ugyanakkor meglehetősen szűkre szabták Hašek otthoni mozgásterét. Némi menekvést az írás, némi feledést az ivás kínált. E két tevékenység együttes hatása volt az a hajszolt és örökös pénzhánytól terhes élet,

amelynek eredménye a Švejk rohamszerű megírása és piacra dobása, káros következménye pedig Hašek tökéletes elszigetelődése volt az új nemzetállamban. Az író rövidesen elmenekült a fővárosból. Élete utolsó szakaszát Lipnicában töltötte, ahol rövidesen beteljesült a sorsa. Megszabadult egyik legádázabb ellenfelétől, önmagától.

Hašek halála után a Synek kiadó megkezdte az író életmű kiadását. Ennek tizenhat kötete 1924 és 1929 között látott napvilágot – kettő kivételével – Josef Lada illusztrációival. Ugyanakkor e kiadásból, amelyet Gustav R. Opočenský, a kötetek szerkesztője csupán első sorozatnak nevezett, hiányoztak többek között például Hašek Oroszországban írott művei. (Opočenský ugyanakkor a II. kötetbe „tréfából” beleszerkesztette egyik saját elbeszélését is.)

Csehország náci megszállása idején mind Karel Synek, mind fia koncentrációs táborban lelte halálát. A kiadót a második világháború után a kiadó özvegye, Vlasta Synková indította újra, aki megbízta Břetislav Hůlát, Hašek volt kijevei munkatársát, hogy gyűjtse össze az író valamennyi ez idáig ismeretlen művét. Hůla rendkívül alapos munkát végzett, Hašek számos munkatársával konzultált, hogy azonosítsa az írói álneveken publikált műveket. Ily módon négyszázhatvannyolc olyan írással gyarapította az életművet, amelyek a két világháború közötti sorozatban nem szerepeltek. A teljes életmű-kiadásba azonban ismét beleszólt a politika. Az 1948-as februári kommunista hatalomátvétellel nyilvánvalóvá vált, hogy a Hašek-életmű nem jelenhet meg egy magánkiadónál. A könyvkiadást irányító információs minisztérium Zdena Ančíkot bízta meg a Hašek-életmű kiadásának feladatával. Břetislav Hůlát, aki az 1920-as évek derekán

kilépett a kommunista pártból és a német megszállás idején nemzeti szempontból kifogásolható magatartást tanúsított, az a veszély fenyegette a kommunista Csehszlovákiában, hogy bíróság elé állítják. Némi politikai közbenjárás reményében ezért inkább átadta az új szerkesztőnek az általa összegyűjtött valamennyi írást és az író életével kapcsolatos anyagokat. Így vette kezdetét 1955-ben Hašek kommunista *opera omnia*jának kiadása, amely 1973-ban fejeződött be. Miről ismerszik meg ez a kiadás? Például a cenzúráról. Arról, hogy ebből a könyvsorozatból a szerkesztők kénytelenek voltak kihagyni mindazokat az elbeszéléseket, amelyekben Hašek, oroszországi tartózkodásának első felében, kritikusan viszonyult a bolsevik kormányhoz és a kommunista hatalomhoz.

A 20. századi viharos történelem rányomta bélyegét Hašek magyarországi befogadására is. Az 1989 előtti magyar közlések, válogatások követték a második világháború utáni cseh kiadást, annak valamennyi hátrányával, például a cenzúrázottsággal együtt. A Cartaphilus Kiadó évezred utáni Hašek-kötetei jelentik az első olyan válogatást a világhírű cseh író munkáiból, amelybe nem szólt bele ideológiai szempont érvényesítése. Hašek megszábadult második legádázabb ellenfelétől is, a cenzúrától.

Kiss Szemán Róbert